

ALANYA YÖRESİ AĞIZLARINDA KULLANILAN DEYİMLERDE SAKLI KALMIŞ KELİMELER

Fatih Numan KÜÇÜKBALLI*

ÖZ

Deyimler çoğunlukla ne zaman ortaya çıktığı bilinmeyen, halkın ortak ürünü olan kalıplaşmış yapılardır. Deyimlerin bünyesinde tarihî dönemlerde kalmış, günümüzde unutulmuş kelimelerle karşılaşmak ihtimal dâhilindedir. Ayrıca deyimler standart dilde kullanılmayan, sadece ağızlarda yaşayan kelimeleri de ihtiva edebilir. Ağızlarda yaşayan deyimlerin daha iyi anlaşılabilmesi için ihtiva ettikleri kelimelerin de muhataplar tarafından biliniyor olması gerekmektedir. Söz konusu gereklilikten hareketle Alanya yöresi ağızlarında kullanılan 1500 civarında deyim taranmış ve standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan 65 kelime incelemeye tabi tutulmuştur. Alanya yöresinde kullanılan deyimler hususunda Tevfik Hacıhamdioğlu tarafından hazırlanan Alanya Ağzından Esintiler adlı eser kaynak alınmıştır. İncelenen kelimelerin tespit edilebildiği ölçüde kökenleri gösterilmiştir. Ayrıca ilgili kelimelerin Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin diğer ağızlarında tanıkları olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışma sonucunda 65 kelimenin 11 tanesinin Arapça, 4 tanesinin Farsça, 4 tanesinin ise Yunanca olduğu görülmüştür. 7 kelimenin kökeniyle ilgili herhangi bir veri bulunamamıştır. Geriye kalan 39 kelimenin Türkçe olduğu düşünülmektedir. 10 kelimenin Derleme Sözlüğü'nde yer almadığı; 2 kelimenin Derleme Sözlüğü'nde bulunmasına rağmen farklı bir anlamı olduğu görülmüştür. 11 kelimenin doğrudan Eski Türkçe döneminde tanığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alanya Ağızları, Deyimler, Söz Varlığı, Etimoloji.

THE WORDS HIDDEN IN THE IDIOMS USED IN THE DIALECTS OF THE ALANYA REGION

ABSTRACT

Idioms are stereotyped structures that are mostly unknown when they originated and are a common product of the people. It is possible to encounter words that have remained in historical periods and forgotten today within idioms. In addition, idioms may also contain words that are not used in the standard language and live only in dialects. For idioms living in dialects to be better understood, the words they contain should also be known by the interlocutors. Based on this necessity, around 1500 idioms used in the dialects of Alanya region were scanned and 65 words that are not used in standard Turkish were subjected to analysis. Regarding the idioms used in Alanya region, the work titled Alanya Ağzından Esintiler prepared by Tevfik Hacıhamdioğlu was taken as a source. The etymologies of the words analyzed are shown to the extent that they can be determined. In addition, it has been investigated whether the related words have witnesses in Old Turkish, Old Anatolian Turkish, Ottoman Turkish and other dialects of Modern Turkey Turkish. As a result of the study, it was seen that 11 of the 65 words were Arabic, 4 were Persian and 4 were Greek. No data on the origin of 7 words could be found. The remaining 39 words are thought to be Turkish. 10 words are not included in the Compilation Dictionary; 2 words have a different meaning although they are included in the Compilation Dictionary. 11 words were found to be directly witnessed in the Old Turkish period.

Keywords: Alanya Dialects, Idioms, Vocabulary, Etymology.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 25.12.2022; Yayına Kabul Tarihi: 15.02.2023

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KONYA; ORCID: 0000-0003-4319-7299, E-posta: fatihnumankb@gmail.com

Giriş

Alanya ağızları üzerine yapılan çalışmalar hususunda akla gelen ilk isimler Nurettin Demir ve Tevfik Hacıhamdioğlu'dur. Nurettin Demir, Alanya ağızları üzerine yaptığı akademik çalışmalarla Alanya ağızlarının bilim dünyasında tanınmasını sağlamıştır. Demir'in, *fiil+fiil* yapısındaki birleşik fiilleri incelediği *Postverbien im Türkeitürkischen Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts* adlı çalışmasının malzemesi, Alanya'nın Aliefendi Mahallesi'nden derlenen metinlerden oluşmaktadır (Demir, 1993, s. 1-2).¹ Tevfik Hacıhamdioğlu ise yaklaşık kırk elli yıl önce Alanya ağızlarının belgelenmesi konusunda yeri asla doldurulamayacak derlemelere imza atmıştır. İlk derlemelerini, birinci sayısı 1982 yılında çıkan *Alanya Folkloru* adlı dergide yayımlamıştır. Derginin bu sayısında Alanya ağızlarından derlediği kelimeler yer almaktadır. 1983 yılında yayımlanan ikinci sayı, Alanya ağızlarından derlenen deyimlere ayrılmıştır. Ayrıca deyimlerden sonra, birinci sayının devamı niteliğinde yeni kelimeler eklenmiştir. 1985 yılında yayımlanan üçüncü sayıda sırasıyla *dualar, beddualar, atasözleri, kelimeler ve deyimler* yer almaktadır. Tevfik Hacıhamdioğlu'nun bu üç sayıda çıkan derlemeleri, Alanya Kültür-Sanat ve Turizm Vakfı tarafından bir araya getirilerek *Alanya Ağzından Esintiler (Sözcükler-Deyimler-Dualar-Atasözleri)* adıyla ve bir kitap hâlinde 2009 yılında yeniden yayımlanmıştır. Bu kitapta 1500 civarında deyim ve 700 civarında da atasözü bulunmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Hacıhamdioğlu Türk dili uzmanı değildir. Kendisini Alanya ağızlarının söz varlığının derlenmesine adanmış gönüllü bir araştırmacıdır. Hâliyle derlemelerinin açıklamalarında ve ağız özelliğine uygun bir şekilde yazıya aktarılmasında eksiklikler bulunmaktadır. Derlemelerini ne tam standart dilde ne de tam ağız özelliklerine göre yazıya aktarmıştır. Özellikle yöre ağızlarının karakteristik sesleri olan kapalı /e/ ve damak /n/'si sesleri gösterilememiştir. Bazı örneklerde damak /n/'sini "Bu kelime 'ng' ile söylenir." diyerek göstermeye çalışmıştır. Bu fonetik eksikliklere rağmen Hacıhamdioğlu'nun derlemeleri hem malzeme zenginliği hem de zamanı açısından değerlendirildiği takdirde Türk dili için önemli bir hizmettir. Geçen her yılın ağızların aleyhine işlediği bilinen bir gerçektir. Tevfik Hacıhamdioğlu, derlemelerini yaklaşık 40 yıl önce yayımlamaya başlamıştır. Onun derlemeleri sayesinde günümüzde kullanılmayan çok sayıda söz varlığı ögesi unutulup gitmeden kayıt altına alınmıştır. Hacıhamdioğlu'nun yayımladığı derlemeler Alanya ağızlarının söz varlığıyla, özellikle de atasözü ve deyimlerle ilgili, en zengin çalışmadır. Hatta derlediği kelimelerin bazılarının Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığı hususunda en kapsamlı çalışma olan *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmadığını da belirtmemiz gerekmektedir.

Hacıhamdioğlu, 1996 yılında 5. *Alanya Tarih ve Kültür Semineri*'nde, daha önce yayımladığı derlemelerden yararlanarak "Alanya Ağzında Kullanılan, Hayvanlardan İnsanlara Uyarlanan Sözlerden Örnekler" başlıklı bir bildiri sunmuştur. O bu çalışmada hayvan adlarından yararlanarak oluşturduğu çok sayıda deyim de yer vermiştir. Önceki çalışmasında anlamları verdiği için bu çalışmada yer alan deyimlerin anlamları verilmemiştir (Hacıhamdioğlu, 1996, s. 423-425).

Hacıhamdioğlu'nun çalışmasından önce Alanya ağızlarında kullanılan atasözü ve deyimlerle ilgili bir başka çalışma, Ömer Asım Aksoy öncülüğünde Türk Dil Kurumu

---

¹ Nurettin Demir'in doğrudan Alanya ağızlarını konu alan diğer çalışmaları şunlardır:

Demir, N. (1993). *Postverbien im Türkeitürkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. Demir, N. (1995). "Alanya Ağızlarının Araştırılması". *Türk Dilleri Araştırmaları*. 5: 97-104. Demir, N. (1997). "Alanya Ağızlarında Şimdi'nin Varyantları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 1995: 99-114. Demir, N. (1999). "Alanya Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekinin Varyantları". *İlmi Araştırmalar*. 7: 57-64.

tarafından 1971 yılında iki cilt hâlinde yayımlanan *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* adlı eserdir. Bu çalışma hazırlanış tarihi itibarıyla bu hususta ilk kabul edilebilir. Türk Dil Kurumunun; atasözü ve deyim derleme faaliyetleri kapsamında Alanya kaydıyla iki farklı şahıs tarafından toplam 222 derleme fişi gönderilmiştir (2009, s. 12). Can Özgür, 1999 yılında *IX. Alanya Tarih ve Kültür Semineri*'nde sunduğu, "Alanya Ağzı Üzerine Tespitler" başlıklı bildirisinde *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* adlı çalışmadaki Alanya'dan derlenen atasözleri ve deyimlerin listesini vermiştir. Özgür'ün çalışmasına göre *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*'de Alanya'dan derlenen 54 atasözü ve 15 deyim bulunmaktadır (2004, s. 407-418). Daha önceden de belirtildiği üzere Alanya'dan 222 derleme fişi gönderilmişti. Sözlüğe, Alanya kaydıyla toplam 69 atasözü ve deyim alınmıştır.

Bunlardan başka Alanya folklorunun önemli araştırmacılarından biri olan Ali Rıza Gönüllü, "Alanya Deyim ve Atasözlerinde Deve" başlıklı bir makale yayımlamıştır². Alanya ağzlarında kullanılan deyimlerle ilgili bir başka çalışma Saim Sakaoğlu tarafından yapılmıştır. Sakaoğlu, 1992 yılında "Alanya ve Konya Deyimleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme" başlıklı bir tebliğ sunmuştur. Sakaoğlu bu çalışmasında Hacıhamdioğlu'nun derlemelerini kullanmış ve sınırlı sayıda deyim Konya ağzlarında kullanılan deyimlerle karşılaştırmıştır (1996, s. 23-25).

Alanya ağzlarının söz varlığıyla ilgili son kapsamlı çalışma 2017 yılında Oğuzhan Kaba tarafından hazırlanan *Alanya Yöresi Söz Varlığı* adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmanın *Antalya İli Alanya İlçesi ve Yöresi Ağzlarında Kullanılan Kalıp İfadeler* başlıklı bölümünde (s. 114-127) toplam 320 kalıp ifade yer almaktadır. Bu kalıp ifadelerin çoğunluğunu deyimler oluşturmaktadır. Diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında bu çalışmada derlenen söz varlığının çeviri yazı işaretleriyle yazıya aktarıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada Alanya yöresinden derlenen deyimlerde unutulmaya yüz tutmuş kelimeler ele alınmıştır. Böylelikle yöre ağzında artık pek tercih edilmeyen deyimlere dikkat çekmek hedeflenmiştir. Ayrıca bu deyimlerde olup standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan kelimelerin; Türkçenin tarihî dönemlerinde tanıklarını bulmak, (mümkün olduğu ölçüde) kökenlerini tespit etmek ve Türkiye Türkçesinin diğer ağzlarında kullanılıp kullanılmadığını belirlemek amaçlanmıştır.

İncelemede Tevfik Hacıhamdioğlu'nun *Alanya Ağzından Esintiler* (AAE) adlı kitabındaki deyimler kullanılmıştır. İlgili deyimlerden kelimeler seçilirken standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayanlar tercih edilmiştir. Bu hususta *Türkçe Sözlük*'ün son baskısı ölçüt alınmıştır. İncelemeye alınan bazı kelimeler, *Türkçe Sözlük*'te "halk ağzında" ve "eskimiş" ibaresiyle yer almaktadır. Bilindiği üzere *Türkçe Sözlük*'teki "halk ağzında" ya da "eskimiş" ibareli kelimeler ya ağzılardan ya da tarihî dönem eserlerinden alınmıştır. İncelemeye alınan kelimelerin, Türkçenin tarihî dönemlerinde kullanılıp kullanılmadığı araştırılmıştır. Bütün bu araştırmaları yaparken Eski Türkçe dönemi için *Drevnetyurkskiy Slovar' (DTS)*, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish (EDPT)* ve *Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT)*; Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemleri için *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (TTS)* ve *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS)*; Türkiye Türkçesi ağzları içinse *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (DS)* adlı çalışmalar kullanılmıştır. İncelemeye alınan kelimeler alfabetik olarak sıralanmış, kelimenin açıklamasının altında, içinde yer aldığı deyim açıklamasıyla birlikte verilmiştir.

² Ali Rıza Gönüllü, Alanya folkloruyla ilgili asıl derlemelerini 1998 yılında *Alanya Folklorundan Derlemeler* adlı bir kitapta yayımlamıştır. Kitap; 1. Atasözleri, 2. Bilmeceler, 3. Maniler, 4. Ninniler, 5. Tekerlemeler, 6. Türküler, 7. Sözlük şeklinde yedi bölümden oluşmaktadır. Konumuzla alakalı olarak kitabın atasözleri bölümünde 119 atasözü mevcuttur (Gönüllü, 1998, s. 6-12).

İnceleme

abdal: Arapça *bedel* “bir şeyin veya kimsenin yerini tutan karşılık” kelimesinin çokluk şekli olan *abdâl*’dan türeyen (Tietze, I, 2016, s. 206) bu kelime Türkçenin tarihî metinlerinde karşımıza “1. kalender, gezgin derviş, 2. tasavvuf inancına göre, Allah tarafından âlemi manen idare etmekle görevlendirilmiş ve kendilerine âleme hükmetme izni verilmiş olan velilerin manevi derecelerinden birinin adı ve bu manevi derecede bulunan veli” (TTS, I, s. 1; MBTS, I, s. 4) anlamlarında çıkmaktadır. Dervişlerin dünya malına önem vermemeleri halk tarafından akılsızlık olarak düşünülmüştür. Böylece kelimenin standart Türkiye Türkçesinde de kullanılan *aptal* “zekâsı pek gelişmemiş, zekâ yoksunu, alık, ahmak, alık salık” (TS, s. 138) şeklinde anlam kötüleşmesine uğramış varyantı ortaya çıkmıştır. Bütün bunlara ek olarak *abdal* kelimesinin Türkiye Türkçesi ağızlarında *abdal~apdal* “*abdal I*: 1. Çingene, 2. dilenci, 3. davul, zurna çalan, çalgıcı (çokça Çingene); 4. Sünnetçi; *abdal II*: 1. serseri, 2. avare, 3. tembel, 4. beceriksiz, 5. deli, 6. itibarsız, 7. kul, köle; *abdal III*: tamahkâr, açgözlü, cimri; *abdal IV*: yaşlı adam.” (DS, C I, s. 15) anlamları tespit edilmiştir. Alanya ağızlarında bu kelime “dilenci, akli kıt kişi” (AAE, s. 15) manalarını karşılamaktadır. *Abdal* kelimesi, aşağıdaki deyimlerde ise *Çingene* ve *dilenci* anlamlarında kullanılmıştır.

Abdal başını yere gosun: İşler yoluna girsin, zamanı gelsin (AAE, s. 155).

Abdal eşeği: Başiboş, kolanı, yuları vb. olmayan eşek (AAE, s. 155).

Abdal gayıda³ gider gibi gitmek: Önemli bir yere giderken paldır küldür gitmek (AAE, s. 155).

Abdal göçü: Düzensiz, dağınık göç (AAE, s. 155).

Abdal keyfi: Yan gelip uzanarak yatmak, keyif çatmak. (Bu söz Çingenelerde kadının dilencilik yapıp erkeğin yatmasına atıfta bulunmaktadır (AAE, s. 155)).

Abdal cingenden ummuş: Görgüsüz iki kimsenin birbirlerinden bir şey beklemeleri durumunda kullanılan bir deyim (AAE, s. 155).

alağuş: Bu kelimeyle ilgili sözlüklerde herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Alanya’ya komşu ilçe Gazipaşa ağızlarında yaygın olarak *alavış~alavuş* “gelişigüzel, baştan savma” biçiminde kullanılmaktadır. Derleme Sözlüğü’ndeki *alabaşlı* “yarım, bitmemiş durumda” (I, s. 173) kelimesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Kelimenin aşağıdaki deyimdeki anlamı Gazipaşa ağızlarındaki kullanımına uygundur.

Alağuş etmek: Bir şeyi baştan savma, gelişigüzel yaparak geçiştirmek (AAE, s. 162).

antak: Taranan sözlüklerde bu kelimeyle ilgili herhangi bir kayıt bulunamamıştır. *Ant* “söz verme, yemin” kelimesiyle ilişkili olduğu açıktır.

Antak galmak: Anlaşmak, anlaşarak pazarlığı durdurmak, kabullenmek (AAE, s. 164).

arasat: Arapça *’arsa* “yer” kelimesinin çokluk şekli olan *’arasât*, standart Türkiye Türkçesinde *Arasat* “Müslüman inanışına göre, kıyamet günü bütün ölülerin dirilip toplanacakları yer” (TS, s. 145) anlamında kullanılmaktadır. Ağızlarda ise standart dildekinin haricinde *arasat* “ortalık, ara yer” (DS, C I, s. 300) anlamı da mevcuttur. Kelimenin aşağıdaki deyimde karşıladığı anlam “ortalık, ara yer” anlamıyla ilişkilidir.

Arasatta kalmak: Açıkta kalmak, ortalıkta kalmak (AAE, s. 164).

---

³ gayıt: eşya.

aratma: Bu kelimenin anlamı Türkçe Sözlük'te "aratmak işi" (s. 146) şeklinde verilmiştir. Ancak bu anlam, aşağıdaki deyimle bağdaşmamaktadır. Hacıhamdioğlu, *aratma* kelimesi için "Alanya'nın köklü bir geleneği olup hediye yollama ve götürme olup çok çeşitli aratma şekilleri vardır. Düğün, göç, ev vs. yerlere götürülür, gönderilir." (AAE, s. 18) açıklaması yapmıştır. Verilen anlam aşağıdaki deyimle doğrudan ilişkilidir. Derleme Sözlüğü'nde bulunmayan bu kelime Alanya ağzına has kelimelerden kabul edilebilir.

Aratma göndermek: Hediye göndermek (AAE, s. 165).

arılık: Türkçe Sözlük'te *arılık* kelimesi "1. temizlik, saffet, sililik, 2. günahsızlık" (s. 149) anlamlarında geçmektedir. Aşağıdaki deyimde kelimenin anlamının, Türkçe Sözlük'teki anlamla tam olarak örtüşmediği görülmektedir. Derleme Sözlüğü'ndeki kayıtlara bakıldığında "1. bir hastalığı ilaç veya okuyup üfleyerek geçirmeye çalışan kimseye verilen ücret, bahşiş, 2. türbe, tekke ve ziyaret yerlerine konulan para, adak, 3. doğum, sünnet gibi olaylarda verilen bahşiş, 4. fala baktırırken peşin olarak verilen para, 5. loğusalara takılan altın, 6. alışverişte pey olarak verilen para, 7. bir hayır işine yapılan yardım" (I, s. 320) anlamlarının *arılık vermek* deyimine doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Arılık vermek (göndermek): İnançla ilgili yaptırılan işlerde para, eşya, altın vb. vermek, göndermek (AAE, s. 165).

balbudaklık: Bu kelimeyle ilgili sözlüklerde herhangi bir veri bulunamamıştır. Alanya ağzlarında bu kelime *balbudak* "başkasının hoşuna gidecek söz söyleyen kimse" (AAE, s. 21) şeklinde tespit edilmiştir. Buradaki tanım, aşağıdaki deyimde karşıladığı anlamdan hareketle yapılmıştır. Kelimenin tatlı dilli anlamında kullanılan *bal dudaktan* geldiği düşünülmektedir: *bal dudak > bal budak*. Kelime başındaki /b-/ sesinin etkisiyle *dudak* kelimesinin ilk sesi /d-/ /b-/'ye dönüşmüştür.

Balbudaklık yapmak: Dalkavukluk yapmak, birinin hoşuna gidecek şekilde konuşmak, yalakalık yapmak (AAE, s. 169).

barı: Bu kelimenin, Farsça *bârû* "kale duvarı, hisar burcu, sur" (MBTS, C I, s. 289) kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Türkçe Sözlük'te *halk ağzında* ibaresiyle *barı* "çit" (s. 254) şeklinde yer alır. Derleme Sözlüğü'nde *barı* "1. bahçe duvarı, çit, avlu duvarları üzerine konulan çalı çırpı, harçsız yapılan duvar, tarla sınırı, tarlaların alt yanına çekilen taş set, siper, 2. bağ çubuğu, 3. yokuş, 4. pirinç tarlarındaki parsel, 5. köy evlerinde bulunan ocak bacası, 6. davar sağılan yer, ağıl" (I, s. 531) anlamlarıyla kayıtlıdır. Bu kelime, Alanya ağzlarında *barı* "bir arazinin etrafına hayvan girmemesi için dikine kazık çakılıp aralarının yaş çalı ile doldurulması suretiyle yapılan çit" (AAE, s. 21) anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin aşağıdaki deyimde "çit" anlamından hareketle mecazlaştığı düşünülmektedir. Çünkü bir kişi, menfaati olduğu kişiye hoş görünmek için menfaat sağlayacağı kişinin etrafını bir çit gibi çevreleyerek onun hoşuna gidecek her türlü yolu dener.

Barıyı yapmak: Bir iş yapacağı zaman, karşısındakinden menfaat sağlamak için hoş görünmek, iyi davranmak; işin temelini, yapısını yapmak (AAE, s. 171).

beytambal: Derleme Sözlüğü'nde *beytambal* "hayırsız, uğursuz; *beytambala~beytebala kalmak* "yok olmak, ölmek (beddua)" (I, s. 648-649) şekillerinde tanıklanmıştır. Alanya ağzlarında da *beytambal* "işsiz, güçsüz kimse" (AAE, s. 23) şeklinde kaydedilmiştir. Kıbrıs ağzlarında *beytambal galsın* "eksik olsun (gereği yok)" deyiminin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Kelimenin, Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılan Arapça kökenli *beytûlmâl* "hazine, devlet hazinesi" ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Osmanlı'da beytûlmâlın önemli gelir kaynakları arasında halktan alınan, vergi, haraç ve zekâtlar yer almaktadır. Bu bilgiden hareketle; halkın elinde işe yaramayan, beğenmediği malları beytûlmâla verdiği düşünülebilir. Böylece, beğenilmeyen, gereksiz

görülen mallar için *beytambala* (<*beytülmal*) *çıkılmak veya kalmak* deyimini ortaya çıkmış olabilir. Nitekim Gazipaşa ağızlarında “çorun çocuğun olmasın” anlamında “Malıñ mülküñ beytambala galsın.”⁴ şeklinde bir beddua kullanılmaktadır. Bu bedduadan çocuğu olmayan kişilerin mallarının devlet hazinesine kalacağı anlaşılmaktadır.

Beytambala çıkmak: İşsiz kalmak, boşa çıkmak (AAE, s. 171).

camadan: Bu kelime Türkçe Sözlük'te *eskimiş* ibaresiyle *camadan* “1. çapraz düğmeli, ipek veya sırma işlemeli bir tür kısa yelek, 2. (denizcilik) dört köşe yelkenleri boğarak yüzeylerini küçültme işi” (s. 435) şeklinde kayıtlıdır. Köken olarak Farsça *câmedân* kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. Kelime, Tarama Sözlüğü'nde *camadan* “yünden elbise” (II, s. 747) olarak kayıtlıdır. Derleme Sözlüğü'nde ise *camadan* “açıkgöz” (II, s. 853) şeklinde tanıklanmıştır. Bu anlamın aşağıdaki deyimle herhangi bir ilgisi görünmemektedir. Yine Derleme Sözlüğü'ndeki *camadanı* “erkeklerin sarık şeklinde başa bağladıkları bir çeşit yemeni” (II, s. 853) kaydı aşağıdaki deyimle alakalıdır. Hacıhamdioğlu söz konusu kelimeyi sözlüğüne almamıştır. Ancak aşağıdaki deyim açıklamasının devamında “Bir gayıkcılık terimidir.” ifadesi yer almaktadır. Bu bilgiden hareketle söz konusu deyimdeki *camadan* kelimesinin Türkçe Sözlük'te yer alan ve denizcilikle ilgili olan *camadan* “dört köşe yelkenleri boğarak yüzeylerini küçültme işi” anlamından geliştiği söylenebilir.

İşi camadana goymak: İş yoluna koymak (AAE, s. 222).

cüdam: Bu kelimenin Arapça *cudam* “cüz zam” dan geldiği düşünülmektedir (Tietze, C II, s. 112). Türkçe Sözlük'te *halk ağızında* ibaresiyle yer alan kelime, *cudam* “beceriksiz, güçsüz, görgüsüz kimse” (s. 472) şeklinde kayıtlıdır. Kelime Derleme Sözlüğü'nde *cudam* “1. beceriksiz, 2. kötü adam, 3. cüz zam, 4. sakat ve çirkin” (II, s. 1009) anlamlarında kayıtlıdır. Hacıhamdioğlu, kelimeyi sözlüğüne almamıştır. Aşağıdaki deyimlerde kelimenin anlamının “kötü, görgüsüz insan” olduğu düşünülmektedir.

Adamı cüdamı tanımamak: İnsanların iyisini kötüsünü ayırt edememek (AAE, s. 157).

Adam deel cüdam: İnsan değil, insanlıkla ilgisi yok (AAE, s. 157).

çapak: Türkçe Sözlük'te iki farklı *çapak* maddesi vardır. Birinci *çapak* “1. göz pınarında ve kirpiklerde birikerek pıhtılaşan veya kuruyan akıntı, 2. madenler dövülürken sıçrayan ince, ufak parça, 3. metal veya toprak eşya kenarlarında bulunan pürüz” anlamlarında; ikinci *çapak* ise “sazan familyasından, vücudu yandan basık, 50 santimetre uzunluğunda, 4-5 kilogram ağırlığında, sarı pullu, eti tatsız, kılçıklı bir tatlı su balığı (abramis brama)” (s. 494) anlamında kullanılmıştır. Birinci *çapak* Eski Türkçe dönemindeki *çalpak* “kir, pislik”, *çelpek* “göz irini” (DTS, s. 147, 154) kelimelerinin devamıdır. İkinci *çapak* ise *çapak~çabak* “küçük tatlı su balığı” (EDPT, s. 395) kelimesinden başka bir şey değildir. Tarama Sözlüğü'nde *çapak~çabak* “çok ince dokunmuş bir çeşit bez” (II, s. 821) şeklinde tek anlam kayıtlıdır. Derleme Sözlüğü'nde dokuz farklı *çapak* kaydı vardır: *çapak (I)* “göze inen beyaz leke”, *çapak (II)* “kesilen metal ve kalıptan çıkan tuğla, kerpiç vb. şeylerin kenarlarındaki pürüz, *çapak (III)* “patiska”, *çapak (IV)* “pantolon ve çakşır gibi giyeceklerin birleştiği yere konan parça”, *çapak (V)* “1. dış kabuk, 2. selin getirdiği çer çöp”, *çapak (VI)* “tarak ve gücünden geçirilen ip”, *çapak (VII)* “donyağı”, *çapak (IX)* “dökmeden çıkan fazlalık ve kabarıklık” (II, s. 1072-1073). Aşağıdaki *çapak salmak* deyiminde *çapak* kelimesinin anlamı yukarıda verilenlerin hiçbirisiyle tam manasıyla örtüşmemektedir. Deyimden hareketle kelimenin anlamının “bitki kökü” olması

⁴ Kaynak şahıs: Fatmana Küçükballı, yaş 78, Güneyköy Mahallesi, Gazipaşa Antalya.

gerekir. Nitekim *çapak* kelimesi bu anlamla hâlâ Alanya ve Gazipaşa yöresi ağzlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Çapak salmak: Kök salmak, bir yerde tutunmak, yerleşmek (AAE, s. 179).

çeleji: Türkçe Sözlük'te *halk ağzında* ibaresiyle *çelen* "ev saçağı" (s. 516) maddesi mevcuttur. Tarihî dönemler için tarana eserlerde bu kelimeyle ilgili herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Türkiye Türkçesi ağzlarında *çelen~çelej~çeleni~çeleji* "1. evin saçağı, 2. dama konulan çalı, 3. damdaki çıkıntılı yer, 4. tepelerin kar tutmayan kuytu yeri" (II, s. 1119) anlamlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Alanya ağzında *çelej* "toprak düz damlı evlerde damın saçağı" (AAE, s. 33) şeklinde kayıtlıdır. Kelimenin aşağıdaki deyimdeki anlamı verilen bu anlamlarla ilişkilidir.

Çelejiye getirip atmamak: Bir kimseyi ona ders olsun diye sıkıntının eşiğine getirip sonra kurtarmak (AAE, s. 179).

çingış-: *Çingış-* fiiliyle ilgili olarak Tarama Sözlüğü'nde *çımkiş~çimgiş-* "ürpermek" (TTS, C II, s. 898) kaydı mevcuttur. Derleme Sözlüğü'nde de *çımkiş~çimgiş-* "1. uyuşmak ürpermek, 2. vücudun bir yeri ağrılamak, sızlamak, 3. kaşınmak, 4. boğaz gıcıklanmak"; *çingış-* "uyuşmak ürpermek" (II, s. 1176-1178) şekilleri vardır. Hacıhamdioğlu, kelimeyi *çingışma* "bir rahatsızlıktan dolayı bedenin ürpermesi, titremeye yakın uyuşması gibi ağrısız bir rahatsızlık hâli" anlamında sözlüğüne almıştır (AAE, s. 37). Verdiği örnek "Bedenim çingıştı" şeklindedir.

Bedeni çingışmak: Vücut için hastalıktan dolayı ağrır gibi titremek (AAE, s. 171).

çokuş-: Bu kelime, Eski Türkçe döneminde de kullanılan *çok-* "(Bir şeyin üzerine) çullanmak, (kuş için) gagalamak" (EDPT, s. 406) fiili üzerine {-ş} işteşlik ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Bu fiille ilgili Tarama Sözlüğü'nde *çokuş-* "üşüşmek, toplanmak" (II, 989) kaydı vardır. Ağzılarda da eski anlam ve seslik özellikleri korunmuş, *çokuş-* "toplanmak, birikmek, üşüşmek, kalabalık etmek" (DS, II, s. 1261) şeklinde tanımlanmıştır. Alanya ağzlarında *çokuş-* "başına toplanmak, toplanıp bir araya gelmek, birikmek" (AAE, s. 37) anlamında kullanılmaktadır.

Başına çokuşmak: Başına toplanmak, başına üşüşmek (AAE, s. 170).

depili: Bu kelimenin *tep-* fiilinden türediği açıktır. *Depili* kelimesinin "tepeleme, iyice dolu, dopdolu" anlamı, *tep~dep-* fiilinin "üzerine basarak sıkıştırmak" anlamından gelişmiştir. *Depili* kelimesi Derleme Sözlüğü'nde "tepeleme, iyice dolu" (II, s. 1429) anlamıyla kayıtlıdır. Bu anlam da aşağıdaki deyimde karşıladığı anlamla doğrudan ilişkilidir.

Ağzına kadar depili: Çok fazla, bol miktarda (AAE, s. 160).

devre: Bu kelime Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *devre* "yanlış" (TTS, C II, s. 1126); Türkiye Türkçesi ağzlarında da *devre* "1. ters, aksi, yolunda olmayan, yanlış (insan ve iş hakkında), 2. bir kumaşın ya da herhangi bir şeyin ters tarafı" (DS, C II, s. 1444) anlamlarında tanımlanmıştır. Alanya ağzlarında ise *devre* "ters, genellikle giyimde kullanılır" (AAE, s. 41) kaydı mevcuttur. Kelimenin aşağıdaki deyimdeki anlamı "ters"tir.

Devre yönünden kalkmak: Ters tarafından kalkmak (AAE, s. 186).

diğdaban: Bu kelimenin, Farsça *dîdebân* isminden geldiği düşünülmektedir. *Dideban* Türkçe Sözlük'te *eskimiş* kaydıyla "1. gümrük kolcusu, gözcü, bekçi, nöbetçi" (s. 656) anlamlarıyla kayıtlıdır. Derleme Sözlüğü'nde yoktur. AAE'de *diğdaban* "hiç durmadan yürümek" (s. 42) şeklinde doğrudan aşağıdaki deyimden karşıladığı anlamı olarak kayıtlıdır. Aşağıdaki deyimdeki "sürekli gezmek, dolaşmak" anlamının gözcülük, bekçilik yapan kişilerin sürekli gezmeleriyle ilişkili olarak ortaya çıktığı düşünülebilir.

Diğdaban gezmek: Hiç durmadan dolaşmak (AAE, s. 186).

diñiz: *Diñiz* kelimesiyle ilgili ilk veriye Tarama Sözlüğü'nde *dıñsuz~tıñsuz* "sessiz, sakit, sakın" (II, 1134) şeklinde rastlanmaktadır. Tietze kelimenin yapısını *dıñ* "ses, seda"+*suz* şeklinde açıklamıştır. Ayrıca Tietze'nin, A. Zajaczkowski'den aktardığına göre, kelimenin Arap harfli metinlerde okunuşu hatalı olabilir. Kelime *diñüz şeklinde okunabileceği ihtimaline dikkat çekilir (II, s. 397). Türkiye Türkçesi ağızlarında *diniz~dinğiz* "sakin, durgun, sessiz (genellikle hava hakkında)" (DS, C II, s. 1507) şeklinde kaydedilmiştir. Tietze, Derleme Sözlüğü'ndeki *diniz* kelimesinin yapısı içinse *din-* + (*fiilden sıfat yapan*) *-iz* açıklaması yapmıştır (II, s. 424). Alanya ağızlarında kelime *diñiz* şeklinde kaydedilmiş ve "baş için kullanıldığı ve sessiz, durgun, sakın" anlamlarını karşıladığı belirtilmiştir.⁵

Başı diñiz olmak: Sakin, dertsiz olmak (AAE, s. 169).

Kafası diñiz: Rahat, huzurlu, sakın (AAE, s. 223).

Azıcık aşım diñiz başım: Azıcık aşım, ağrısız başım (AAE, s. 322).

dişindirik: Kelime, Türkçe Sözlük'te *halk ağzında* ibaresiyle *dişindirik* "ipe ilmek atarak hayvanın ağzına takılan gem" (s. 680) şeklinde kayıtlıdır. Tarihî dönemler için Tarama Sözlüğü'nde *dişindirik* "ipten gem (yular)" (II, s. 1184) kaydı mevcuttur. Hâlâ ağızlarda da kullanılmaya devam eden bu kelime Derleme Sözlüğü'nde *dişindirik* "ipe ilmek atarak hayvanın ağzına yapılan gem" (II, s. 1524) şekliyle tanımlanmıştır. Alanya ağızlarında da yukarıda verilen anlamlara uygun olarak *dişindirik* "hayvanların ağzına takılan ilmekli ip gem" (AAE, s. 44) şeklinde kullanılmaktadır. Kelimeyle ilgili dikkat çeken bir husus da yapısıdır. Kelimenin yapısıyla ilgili olarak Tietze, *diş* isim kökü üzerine *+dirik* isimden isim yapma ekinin getirildiğini, aradaki /in/ hecesinin de *boyunduruk* kelimesinin tesiri ile ortaya çıktığını söylemiştir (II, s. 437).

Dişindirik vurmak: Atlara iple gem vurmak, gençleri zapt etmek (Bu anlamı çok az kullanılır.) (AAE, s. 187).

domuzlak: *Domuzlak* kelimesiyle ilgili tarihî dönemlerde herhangi bir kayıt bulunamamıştır. Derleme Sözlüğü'nde *domuzlak* "1. hâli vakti yerinde olan (kimse), 2. işini bilen (kimse), 3. her şeyde başarılı olan (kimse)" (II, s. 1556) şeklinde kayıtlıdır. Alanya ağızlarında *domuzlak* "takla, takla atma" anlamında kullanılmaktadır (AAE, s. 44) Aşağıdaki deyimde de *takla* anlamında kullanılmıştır. *Domuzlak* kelimesinin Alanya ağızlarında tespit edilen "takla" anlamı Derleme Sözlüğü'nde (V, s. 4004) yoktur.

Dokuz domuzlak gılmak: Sevincinden dokuz takla atmak, çok sevinmek (AAE, s. 187).

dutuz: Derleme Sözlüğü'nde *tutuz* "bir şeyi ya da işi tekeline alan, başkasını işten alıkoyan, oyalayan" (V, s. 4004) ekinde kayıtlı olan kelime Alanya ağızlarında *dutuz* "alıkoyma, bırakmama" anlamında tanımlanmıştır (AAE, s. 46). Kelimenin yapısı *tut-* fiili üzerine *-(u)z* fiilden isim yapma ekinin gelmesi şeklinde açıklanabilir. Aşağıdaki *dutuz etmek* deyimini Derleme Sözlüğü'nde "1. oyalamak, meşgul etmek, 2. emanet alınan bir şeyi fazla alıkoymak" (II, s. 1614) anlamında kaydedilmiştir.

Dutuz etmek: Alıkoymak, lafla meşgul etmek (AAE, s. 189).

eğiş-: Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen *eğiş-* "emanet etmek, güvenmek" (DS, s. 1673) kelimesi Eski Türkçe dönemindeki *iğeş-* "birbirine güvenmek" (DTS, s. 217) fiiliyle ilişkilidir (Mert, 2019, s. 690). Alanya ağızlarında *eğiş-* fiili için "bir işi bir başkasına

⁵ *Alanya Ağzından Esintiler* adlı çalışma, Tevfik Hacıhamdioğlu'nun fasikül hâlinde yayımladığı derlemelerinin bir araya getirilmiş hâli olduğu yukarıda belirtilmişti. *Diniz* kelimesi *Alanya Folkloru* adlı çalışmada yer alırken *Alanya Ağzından Esintiler*'de yoktur.

bırakmak, işi başkasına savmak, veresiye iş tutmak” (AAE, s. 48) anlamları belirtilmiştir. Aşağıdaki deyimde bu fiil tarihî dönemlerdeki kullanımına uygun olarak “emanet etmek, güvenmek” anlamında kullanılmıştır.

Ağzında yaş pakla eğişmemek: Ağzında bakla ıslanmamak; laf, sır tutamamak (AAE, s. 160).

fırık: Bu kelime, Derleme Sözlüğü’nde *fırfır~fırık* “topaç” (III, s. 1854-1855) şeklinde kayıtlıdır. Yine Derleme Sözlüğü’nde aşağıdaki deyimle alakalı olarak *fırfır* kelimesinin “çok yaramaz çocuklar için kullanılır” (III, s. 1854) kaydı vardır. Alanya ağzlarında *fırık* kelimesinin anlamı “topaç gibi bir eksen etrafında döndürülen çocuk oyuncağı” şeklinde verilmiştir (AAE, s. 54). Aşağıdaki deyimde *fırık* kelimesinin *topaç* anlamıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Ala fırık boz duman: Ortalığı birbirine katan yaramaz (çocuk) (AAE, s. 162).

garsamba: *Garsamba* kelimesinin kökeni ve tarihî dönemlerde kullanımını hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Derleme Sözlüğü’nde *garsamba~garsamba~karsamba* (I) “evde kalabalık yapan gereksiz eşya, 2. eski ve gereksiz eşyaların konulduğu oda, depo; gereksiz eşya kalabalığı, 3. insan kalabalığı”; *garsamba* (II) “insana yük olan, tembel (kimse için)”; *karsamba* (III) “1. topluluk, 2. düğün, eğlenceli topluluk”; *garsamba* (III) “felâket”; *garsamba* (IV) “tüyleri döken bir çeşit tavuk hastalığı” şekillerinde dört farklı *garsamba* tanıklanmıştır (III, s. 1930). Alanya ağzlarında da *garsamba* “felaket; çok kalabalık; birçok kişinin kavga etmesi; fırtına, bora” (AAE, s. 59) anlamlarında kaydedilmiştir. Aşağıdaki deyimde kullanılan *garsamba* kelimesi “felaket” anlamındadır.

Başından çok garsamba geçmek: Başından çok felaket geçmek (AAE, s. 170).

gasdan: Arapça *kasden* “bilerek, isteyerek, bile bile” kelimesinden gelmektedir. Derleme Sözlüğü’nde *gasdan* “şakacıktan, yalandan, yalancıktan” (III, s. 1933) şeklinde kayıtlıdır. Bazı Anadolu ağzlarında *angastan~ankastan~angasten~angesten~angeslek* (<Ar. *ankasdin*: kasıtlı olarak, bile bile) “yalandan, şakacıktan, mahsustan” (DS, I, s. 264) şekilleri de mevcuttur. Alanya ağzlarında da *gasdan* “yalancıktan, şakacıktan” (AAE, s. 60) anlamında kullanılmaktadır. Şaka, insanların birbirlerini eğlendirmek ya da güldürmek amaçlı yaptıkları bir hareket veya söyledikleri sözdür. Yani insanların bilerek, kasıtlı olarak yaptıkları bir davranış veya söyledikleri sözdür. Dolayısıyla bilerek, isteyerek anlamlarını karşılayan *kasden* kelimesinin Anadolu ağzlarında *şaka amaçlı* anlamında kullanılması doğaldır.

Gasdan etmek: Şaka yapmak (AAE, s. 201).

gaşan: Kelime Türkçe Sözlük’te *halk ağzında* ibaresiyle *kaşan* “hizmet veya binek hayvanları durup işeme” (s. 1345) şeklinde kayıtlıdır. Eski Türkçe döneminde tanıklanan *kaşan*- “işemek, özellikle atlar” (EDPT, s. 673-674) fiiliyle aynı kökten gelmektedir. Bu fiil Tarama Sözlüğü’nde *kaşan*- “(büyükbaş hayvanlar) işemek” (IV, s. 2328); Derleme Sözlüğü’nde de *kaşan~koşan*- “at, eşek işemek” (IV, s. 2679, 2934), *gaşan*- “büyük baş hayvanlar işemek” (III, s. 1934) kayıtları mevcuttur. (Kelimenin tarihî süreci ile ilgili bk. Şimşek, 2013). Kelime Alanya ağzlarında *gaşan* “uzun yollarda yük hayvanları için belirli yerlerde verilen sidik molası” (AAE, s. 60) şeklinde kayıtlıdır. Deyimdeki anlam yukarıda verilenlerle örtüşmektedir.

Gaşan vermek: Göç esnasında yolda bilhassa develere belirli gaşan yerlerinde sidik molası vermek (AAE, s. 201).

gedey: Bu kelime tarihî dönemlerde tespit edilememiştir. Derleme Sözlüğü’nde *gedey~gedeği* “1. salon, 2. kiler, 3. ahır, 4. koridor” (C III, s. 1965-1966) anlamlarında kaydedilmiştir. Tietze, kelimenin *katóyi* “bodrum katı” şeklinde Yunancadan

ödünçlendiğini söylemiştir (Tietze, C III, 2016, s. 176). Alanya ağızlarında *gedey* “evin altında bulunan ahır ve samanlık, alt kat” (AAE, s. 62) olarak tanımlanmıştır. Aşağıdaki deyimle ilgili olarak deyimın anlamının devamından sonra “Kestel köyü çeşitli hayvan yiyeceğini (saman, darı pürü, fıstık pürü vs.) yazdan gedeyine doldurur. Bu söz oradan gelmektedir.” açıklaması yapılmıştır.

Kesdel gedeyi gibi: Ne bulursa yiyip de doymayan, obur (AAE, s. 207).

gilbir: Sözlüklerde bu kelimeyle ilgili herhangi bir veri bulunamamıştır. Alanya ağızlarına özgü kelimelerden olduğu söylenebilir. Hacıhamdioğlu, bu kelimenin aşağıdaki deyimde kullanımı için “İbik. Bu söz horozun tavukla çiftleşmesinde tavuğun ibiğinden (gilbirinden) tutup onu kendi isteğine uygun hareket ettirmesinden gelmektedir.” (AAE, s. 65) açıklamasını yapmıştır.

Gilbirinden tutmak: İnsanlar için hareket ettirmemek, kıpırdatmamak (AAE, s. 204).

gongoy: Sözlüklerde bu kelimeyle ilgili herhangi bir veri bulunamamıştır. Alanya ağızlarında tespit edilen *gongay* “yaşlı, kocamış insan veya hayvan” (AAE, s. 69) kaydının aşağıdaki deyimle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Gongoyu çıkmak: (İnsan veya hayvan için) çok zayıflamak, kemikleri çıkmak (AAE, 207)

gulakdar: Sözlüklerde tespit edilemeyen bu kelime, yapısı itibarıyla oldukça dikkat çekicidir. Türkçe *kulak* ile Farsça *dâr* “*sahip olan*” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. *Gulakdar* kelimesinin ortaya çıkışı *haberdar* kelimesinin tesiri ile gerçekleştiği düşünülmektedir. Çünkü deyimde *gulakdar* kelimesi *haberdar*’ın yerine kullanılmıştır.

Gulakdar olmak: Haberdar olmak, bir şeyi takip etmek, gözetleyip korumak (AAE, 211).

hatap: Kelime Arapça *katab* “semer” kelimesinden gelmektedir (DS, III, s. 417). Derleme Sözlüğü’nde *hatap* “1. özellikle deve semerlerinin dayanıklı olması için, iki tarafına konulan ağaç parçaları, 2. hayvanlara takılan çan” (III, s. 2305) anlamlarıyla kayıtlıdır. Alanya ağızlarında kelimeyle ilgili “Deve semeri üzerinde bulunan havudu tutan özel yapılmış ağaçların dördü havut üzerinde önde birleşir ve çıkıntı teşkil eder, bu kısma *hatap* denir.” (AAE, s. 76) açıklaması yapılmıştır.

Guyruk hatapta: (Deve güreşlerinde, yenileceğini anlayan deve için) sıkıntıya düştüğünde kuyruğunu *hataba* kaldırarak kaçma durumu. İnsanlarda müşkül, sıkıntılı, kaçmaya yakın durum. Aşırı korkulu ve endişeli hâle girme (AAE, s. 213).

Hatap dişli: İri, kocaman dişli (kimse) (AAE, s. 215).

hulk: Bu kelimeyle ilgili Derleme Sözlüğü’nde *hulk* “1. ruh, 2. yemek borusu, 3. gırtlak” (III, s. 2442; VI, s. 4522) kaydı mevcuttur. Verilen anlamlardan yola çıkılarak kelimenin Arapça kökenli *hulkûm* “(insan ve hayvanlarda) boğaz” (MBTS, II, s. 1314) kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Kelimenin sonundaki /-m/ sesi yanlış bölünmeyle birinci teklik kişi iyelik eki gibi düşünülmüş ve böylece sözlüklerde *hulk* şekli madde başı yapılmıştır. Aşağıdaki deyimde *boğaz* anlamında kullanılmıştır. Hacıhamdioğlu *hulk* kelimesini sözlüğüne almamıştır.

Canı hulkuna gelmek: Canı boğazına gelmek, can çekişmek, çok sıkılmak, bezmek (AAE, 176)

humacı: Bu kelime Derleme Sözlüğü’nde bulunmamaktadır. Ancak söz konusu sözlükte yer alan *umacı* “1. korkuluk, 2. cin, peri örneği, korkutan şey, yaratık” (VI, s. 4038) kelimesiyle ilişkili görünmektedir. *Umacının, Dîvânu Lugâti’t-Türk’te geçen abacı* “Umacı,

çocuklar korkutulmak istendiği zaman abacı geldi denir.” (DLT, s. 69) kelimesinin seslik varyantı olduğu düşünülmektedir. Bu kelimeyle ilgili Alanya ağzlarında *humacı* “kapalı, bürgülü, hiçbir yeri görünmeyen sadece önünü görebilen kadın” (AAE, s. 78) kaydı mevcuttur.

Humacı gibi bürünmek: Çok kapanmak, yalnız önünü görecekt kadar gözlerinin görebileceği kadar açıklık bırakmak (AAE, s. 217).

ırıl-: Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinin söz varlığını kapsayan Tarama Sözlüğü’nde *ırıl-* fiilinin anlamı “1. ayrılmak, uzaklaşmak, uzaklaşıp kaybolmak. 2. yorulmak, yorgunluk duymak” (III, s. 1963.) şeklinde verilmiştir. Burada birinci anlam *ır-* “ayırarak, yarmak, ikinci anlam ise *ar-* “yorulmak, takati kalmamak” fiiliyle ilgilidir. Yani iki farklı fiil ses olayları sebebiyle eş gösterenli duruma gelmiştir (Mert vd. 2022, s. 802). Türkiye Türkçesi ağzlarında da aynı durum devam etmiştir. Derleme Sözlüğü’nde *ırıl (I)* “ayrılmak, uzaklaşmak”, *ırılmak (II)* “ana karnında çocuk ters gelmek, yerini değiştirmek”, *ırıl- (III)* “yorulmak”, *ırılmak (IV)* “1. kımıldamak, sarsılmak, 2. yerinden oynamak”, *ırılmak (V)* “zayıf düşmek” şeklinde beş farklı *ırıl-* fiili vardır (IV, s. 2487). Aşağıdaki deyim “yorulmak, zayıf düşmek” anlamlarıyla ilişkilidir. Alanya ağzlarında *ırıl-* “zayıf düşmek, yorulmak” (AAE, s. 80) anlamlarında kaydedilmiştir.

Açlıktan ırılmak: Açlıktan zayıf ve hâlsiz düşmek (AAE, s. 156).

ırvasa: Kelime Türkiye Türkçesi ağzlarında *ırbasa~ırfisa~ırfıza~ırvasa* “boş inancı olanlarca hastalığı iyi ettiğine inanılan büyü, kocakarı ilacı” (DS, IV, s. 2483) şekillerinde kullanılmaktadır. Eski Türkçe döneminde kullanılan *arva-* “büyü yapmak” (DTS, s. 63) fiiliyle ilişkili görünen kelimenin yapısı şu şekilde açıklanabilir: *ırvasa* < *arva-g+sa-g*. Alanya ağzlarında *ırvasa* “büyü kocakarı ilacı, müspet olmayan inanç” (AAE, s. 80) şeklinde kayıtlıdır.

ırvasa ettirmek: Okutmak, muska, büyü vb. yaptırmak (AAE, s. 218).

iğle-: Bu fiil, Eski Türkçe döneminde *iğle-* “hastalanmak, rahatsızlanmak” (EDPT, s. 107); Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *iğle~iyle-* “hastalanmak, hastalık getirmek” (TTS, III, s. 2020); Türkiye Türkçesi ağzlarında *iğle~iğile~ili~iyle-* “1. zayıflamak 2. eziyet çekerek, hastalanmak, verem olmak 3. inlemek 4. kuraklık ya da hastalık nedeniyle ağaç gelişmemek, meyve vermemek 5. bitki sararmak” (DS, IV, s. 2512, 2511, 2523, 2576) şekillerinde tanımlanmıştır. Alanya ağzlarında da *iğle-* “hastalıktan, beslenemeden, üzüntüden zayıflamak, güçsüz kalmak” (AAE, s. 82) anlamında kullanılmaktadır.

iğleyip tükenmek: Çok zayıflamak (AAE, s. 220).

intizar: Arapça kökenli *intizar* kelimesinin gerçek anlamı “bekleme, bekleyiş”tir (MBTS, II, s. 1443). Kelime, Türkiye Türkçesi ağzlarında “ilenme, beddua” şeklinde bambaşka bir anlama bürünmüştür. Kelimenin ağzlarda kullanılan bu anlamı, yine Arapça kökenli *inkisar* “1. kırılma, 2. gücenme, kalp kırılması, 3. (*mecazi*) beddua” (MBTS, II, s. 1434) kelimesinin etkisiyle oluşmuştur. Fonetik açıdan birbirine çok benzeyen bu iki kelime halk ağzında birbirine karıştırılmış ve *inkisar* yerine *intizar* kullanılmıştır. Kelime Alanya ağzlarında da *intizar* “ilenme, beddua” (AAE, s. 83) şeklinde kaydedilmiştir.

intizar etmek: Beddua etmek (AAE, s. 222).

kefği: Tarihî dönemlerde tespit edilememiştir. Yunanca *kavki* kelimesinden geldiği düşünülmektedir (Tietze, 2016, IV, s. 255). Türkiye Türkçesi ağzlarında *kefki* “su kabağından yapılan saplı derin kepeç, su maşrapası”, *kefki* “1. su kabağından yapılmış kap, kefki, 2. kepeç, 3. küçük sahan”, *kıvkı* “su kabağından yapılan tas” (DS, IV, s. 2720, 2777, 2582) şekillerinde kaydedilmiştir. Hacıhamdioğlu *kefği* için “Kuru saplı su kabağı bir

yerinden bıçakla açılır, kazandan sıcak su veya kef alınır, kap yerine kullanılır.” açıklaması yapmıştır (AAE, s. 85). Aşağıdaki deyimlerin birincisinde kurumuş su kabağına benzetmeden ötürü “çok zayıflamak” anlamının ortaya çıktığı düşünülmektedir. İkinci deyim ise yine su kabağının dışının düz ve pürüzsüz olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Kefgisi çıkmak: Çok zayıflamak (AAE, s. 225).

Kafası yağ kefgisi gibi olmak: Başı tüysüz, kel olmak (AAE, s. 223).

kepiç: Tarihî dönemlerde tespit edilememiştir. Derleme Sözlüğü’nde *kepiç (I)* “1. dişi kuzu, 2. kadınlarda cinsiyet organı”, *kepiç (II)* “posta”, *kepiç (III)* “değirmencinin öğüttüğü tahıldan aldığı pay” şeklinde üç farklı *kepiç* kayıtlıdır (IV, s. 2749). Derleme Sözlüğü’ndeki bu verilerin aşağıdaki deyim anlamına uygun düşmediği görülmektedir. Ancak *kepiç (II)* “posta” kaydının sadece Alanya’dan derlendiği fark edilmiştir. Alanya ağızlarında *kepiç* “meyve posası” (AAE, s. 86) kaydının olması, Derleme Sözlüğü’nde *posa* yerine yanlışlıkla *posta* yazılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bu durumda aşağıdaki deyimde geçen *kepiç*, Derleme Sözlüğü’ndeki *kepiç (II)* ile ilişkilendirilebilir.

Kepici çıkmak: Çok zayıflamak, posası çıkmak (AAE, s. 227).

kösüre: Derleme Sözlüğü’nde *kösüre~kösele~~kösere~küsüre* “kesici araçları bilemeye yarayan bir çeşit taş, bileği taşı” (III-IV, s. 2979) şeklinde kayıtlıdır. Alanya ağızlarında da *kösüre* “bileği taşı” (AAE, s. 89) olarak tanımlanmıştır. Tietze bu kelimenin Yunanca *ksüstra* “kazıma veya ovalama, sürme aleti” kelimesinden geldiğini söylemiştir (IV, 2016, s. 403). *Lehçe-i Osmanî*’de de *Rumcadan* alıntı olarak gösterilen kelime *köstere* “uzun rende, bir nevi büyük avadanlık; *köstüre taşı* bileği çarkı, değirmen taşı yaptıkları hacere-i gasbare” (Ahmet Vefik Paşa, 2000, s. 250) kaydıyla yer alır. Aşağıdaki deyimdeki anlam da bileği taşı şeklindedir.

Kösüre daşı gibi oturmak: Kimseyi umursamadan yerinden kalkmadan oturmak (AAE, s. 231).

loka: Kelime tarihî dönemlerde tespit edilememiştir. Derleme Sözlüğü’nde de yoktur. Alanya ağızında *loka* “sürecik oyununda dikilen taş” (AAE, s. 92) şeklinde kayıtlıdır. Ancak açıklamada yer alan *sürecik oyunu* hakkında bilgi verilmemiştir. Deyimdeki anlamının açıklamada verilen anlama uygun olduğu görülmektedir.

Loka daşı gibi oturmak: Yerinden hiç kalkmadan, bir işe bakmadan tembel tembel oturmak (AAE, s. 234).

maçça: Kelime, tarihî dönemlerde tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *maçça* “1. dert, hastalık (frengi, kanser, sıraca gibi ağır hastalıklar), 2. yangı, yangılanmış yara, onulması güç yara, 3. çok düşünce ve üzüntüden olan sıkıntı, 4. asma kütüklerinin, ağaçların toprağa yakın yerlerinde oluşan ve kurumalarına neden olan yumrular” anlamlarıyla kayıtlıdır (DS, IV, s. 3100). Alanya ağızlarında da Derleme Sözlüğü’ndekine benzer olarak *maçça* “ilerlemiş ve büyümüş yara, illet” (AAE, s. 93) kaydı mevcuttur. Kelime aşağıdaki deyimde “büyük yara, çıban, illet vb.” anlamlarda kullanılmıştır.

Sivilceyi maçça etmek: Küçük çıbanı kurcalayarak onun azıp büyümesine neden olmak, küçük bir sözü büyüterek tatsızlığa neden olmak (AAE, s. 249).

mırık: Tarihî dönemlerde tespit edilemeyen *mırık* kelimesinin Derleme Sözlüğü’nde on altı farklı kaydı mevcuttur. Kelimenin aşağıda verilen deyimdeki anlamının, Derleme Sözlüğü’ndeki *mırık (I)* “yüz, çehre”; *mırık (II)* “1. küskün, öfkeli, yüzü asık, 2. sevinç, mutluluk” (IV, s. 3187-3188) kayıtlarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Hacıhamdioğlu bu kelimeyi sözlüğüne almamıştır.

Mırıği düşük: Neşesi, keyfi yerinde değil (AAE, s. 237).

müne: Kelime, Derleme Sözlüğü'nde yoktur. Alanya ağzlarında *müne* "küçük ev, mesken, başını sokacak bir delik, basit mesken" (AAE, s. 98) şeklinde kaydedilmiştir. Kelimenin anlamına bakıldığında Arapça *binâ* "barınmak veya belli bir maksat için kullanılmak üzere yapılmış her türlü mimari eser, yapı" kelimesinden geldiği anlaşılmaktadır.

Müneye başını sokmak: Kendi malı mülkü olan bir ev sahibi olup evine göçmek (AAE, s. 237).

münnet: Derleme Sözlüğü'nde bu kelime *münnet* "ev temeli" (IV, s. 3230) şeklinde kayıtlıdır. Derleme yeri olarak sadece *Alanya* ibaresi vardır. Aşağıdaki deyimde de aynı anlamda kullanıldığı için Alanya ağzlarına özgü kelimelerden biri olarak kabul edilebilir. *Münnet*'in, Farsça *bünyâd* "1. esas, temel; 2. yapı, bina" (MBTS, I, s. 444) kelimesinin Alanya ağzlarındaki fonetik varyantı olduğu düşünülmektedir.

Münnet atmak: Temel atmak, bir işe ilk defa başlamak (AAE, s. 238).

müzmühal: Bu kelime Derleme Sözlüğü'nde yoktur. Kelimenin Arapça *muzmahil* "1. çökmüş, yıkılmış, perişan duruma gelmiş, 2. yok olan, yok olmuş, yokluğa karışmış" (MBTS, II, s. 2198) ile aynı olduğu düşünülmektedir. Alanya ağzlarında *müzmühal* "zayı etme, bir şeyi yerinde kullanmayıp telef etme" (AAE, s. 104) anlamında kaydedilmiştir. Verilen bu anlam aşağıdaki deyimle örtüşmektedir.

Müzmühal olmak: Heder olmak, telef olmak (AAE, s. 238).

özek: *Özek* kelimesi Eski Türkçe döneminde "şahdamarı, omurilik" (DTS, s. 419) manasında tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesi ağzlarında *özek* "1. gırtlak, 2. yemek borusu, 3. soluk, 4. güç, 5. ağacın, bitkinin içi, özü, 6. bir şeyin içi, özü, 7. karpuzun ortası, göbeği, 8. soğan vb. bitkilerin ortasından çıkan tohum sapı, 9. bitki filizi" (DS, V, s. 3371-3372) anlamlarında kaydedilmiştir. Alanya ağzlarında *özek* "takat, kuvvet" (AAE, s. 104) anlamında kullanılmaktadır. Kelime, aşağıdaki deyimde de "takat, kuvvet" anlamıyla ilişkili kullanılmıştır.

Özeği üzölmek: Aşırı açlıktan dolayı hâlsiz düşmek (AAE, s. 242).

püse: Tarihî dönemlerde kelimeyle ilgili bir veri tespit edilememiştir. Derleme Sözlüğü'nde *bise* "katran" (I, s. 703), *püse~pise~püs* "1. zank, 2. keven bitkisinden elde edilen zank, kitre, 3. çamların çıralı yerlerinden elde edilen siyah katran" (V, s. 3503) şekillerinde kayıtlıdır. Tietze, kelimenin köken olarak Yunanca "*pissa*"dan geldiğini öne sürmüştür (I, 2021, s. 602). Alanya ağzlarında "çam çırasından üzeri kapatılarak özel bir işlemle çıkarılan katran" (AAE, s. 107) anlamı verilmiştir. Püse, orta Toroslar bölgesinde Yörük halk hekimliğinde birçok hastalığın tedavisi için kullanılan bir ilaçtır. Özellikle keskin kokusu sayesinde hayvanlarda kurtlanma, sinek vb.den korunma amaçlı tercih edilir. *Püsenin* aşağıdaki deyime konu olan özelliği ise yapıştırıcı olmasıdır. Deyimin anlamında da verildiği üzere gelmesi istenen, sevilen birinin bir yere uzun süre gelmemesi durumunda, *Ayağının altına püse mi sürelim* denir. Yani seni buraya püse ile yapıştırıyım mı anlamında kullanılır.

Ayağının altına püse sürelim (süreyim)⁶: Bir yere uzun zamandır gelmeyip de umulmadık bir zamanda çıkagelen kimseler için kullanılır (AAE, s. 168).

⁶ Bu deyim Hacıhamdioğlu mastar olarak vermiş. Ancak deyim, yörede sadece birinci şahıs emir çekimleriyle (süreyim, sürelim) kullanılmaktadır.

say: Aşağıdaki deyimle alakalı olarak Derleme Sözlüğü'nde *sayı salmak* "tez bilgi vermek, haber uçurmak" (VI, s. 4678) ve *say* "elçi" (V, s. 3559) kayıtları mevcuttur. Alanya ağızlarında ise *sayı* "Haberci. Bir haberi veya acil gitmesi gereken eşya, para vb.yi en kısa zamanda gideceği yere yaya veya atlı yetiştiren kimse. Gelişen teknolojiyle birlikte bu kelime günümüzde sadece deyimlerde kalmıştır." (AAE, s. 110) kaydı mevcuttur. Kelimenin deyimdeki anlamıyla alakalı olarak Kırgız Türkçesinde *say* "hızlı koşan at" (<http://sozduk.manas.edu.kg/index.php>) kelimesi tespit edilmiştir. Hacıhamdioğlu, kelimeyi *sayı* şeklinde madde başı yapmıştır. Eldeki bilgilerden hareketle *say* olarak madde başı alınması daha uygun olacaktır. Kelimenin sonundaki /-ı/ ünlüsü belirtme hâli eki kabul edilebilir. Nitekim hem *çıkarmak*- hem de *gönder-* fiilleri geçişlidir.

Sayı çıkarmak (göndermek): Haberci, ulak göndermek. Acil olarak haberci göndermek. *Sayı salmak* da denir (AAE, s. 246).

singurt: Bu kelime Derleme Sözlüğü'nde yoktur. Alanya ağızlarında *singurt* "Sırtlan. Kokuyu çok iyi aldığı, burnu uzun olduğu için yeni mezarları deşip ölüyü yediği için bu isim verilmiştir. Mezar kurdu." (AAE, s. 114) şeklinde kaydedilmiştir. Kelime *sin* "mezar" ve *kurt* kelimelerinin birleşiminden oluşan bir birleşik kelimedir.

Singurt gibi: Kokuyu çabuk alan, her şeyden çabuk haberdar olan, evde saklanan bir yiyeceğin yerini bulup habersizce yiyen çocuklara "singurt gibi" denir (AAE, s. 249).

sorguç: Eski Türkçe döneminde *sorkuç* "silahların kabzalarını sağlamlaştırmak için kullanılan reçine" (EDPT, s. 848) şeklinde kullanılan kelime, bu anlamla Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *sorguç~sorkuç* "1. reçine, 2. çam, köknar vb. ağaçların sakızı" (DS, V, s. 3667) anlamlarında kaydedilmiştir. Alanya ağızlarında "çam reçinesi" (AAE, s. 116) anlamıyla kaydedilmiştir. Aşağıdaki deyimdeki anlamı doğrudan reçinenin yapışkan özelliğiyle alakalıdır.

Sorguç gibi yapışmak: Birine musallat olmak, onun başından öte gitmemek (AAE, s. 250).

sümük: Derleme Sözlüğü'nde "kemik" ve "çatı saçağı" anlamlarında iki farklı *sümük* kayıtlıdır (V, s. 3715). Kelimenin aşağıdaki deyimdeki kullanımı "kemik" anlamıyla ilişkili görünmektedir. Bu kelime, Eski Türkçe döneminde *sühük* "kemik" (DTS, s. 542) şeklindedir. İki yuvarlak ünlü arasında kalan /-η-/ ünsüzünün /-m-/ çift dudak ünsüzüne dönüştüğü örnekler vardır: *doğuz>domuz* gibi. *Sühük* Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *sühük* "kemik" (TTS, V, s. 3622) şeklinde tanıklanmıştır. Hacıhamdioğlu bu kelimeyi sözlüğüne almamıştır. Aşağıdaki deyim anlamı göz önüne alındığında kelimenin, standart dilde kullanılan *sümük* "doku hücrelerinin ve üzerinde bulunan bezlerin, doku yüzünde nemli, akıcı, kaygan bir tabaka oluşturan salgısı" ile alakalı olmadığı anlaşılmaktadır. Deyimin anlamında *soy sop* ibaresinin olması, kelimeye *kemik* anlamının verilmesinin daha uygun olacağını göstermektedir. Nitekim Altay Türkçesinde Eski Türkçe *sühük* "kemik" kelimesinin fonetik varyantı olan *söök* kelimesi "1. soy, kuşak, 2. kemik" (Gürsoy Naskali vd. 1999, s. 157) anlamındadır.

Südü sümüğü temiz: Helâl süt emmiş, soyu sopyu temiz (AAE, s. 252).

süpçük: Derleme Sözlüğü'nde *süpçük* "köşe (köylülerin sırtta taşıdıkları azık çantası için)" (V, s. 3718) şeklinde kayıtlıdır. Aşağıdaki deyimdeki anlamla Derleme Sözlüğü'ndeki anlam örtüşmemektedir. Kelime Alanya ağızlarında *süpçük* "Meyve ve sebzelerin sapı, armut gibi uzun olanlara sapçık denir." (AAE, s. 119) açıklamasıyla kaydedilmiştir. Verilen bu anlam aşağıdaki deyimle örtüşmektedir.

Üzümün süpçüğü var, armudun sapçığı var (demek): Üzümün çöpü armudun sapı var demek, Her şeyde kusur aramak, zor beğenmek (AAE, s. 365).

tirken-: Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *tirken-* “tekerrür etmek, arka arkaya gelmek” (TTS, V, s. 3804) kaydı mevcuttur. Kelime ağzlarda da yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir. *Tirken-* fiili, Derleme Sözlüğü’nde “1. birbiri arkasına bağlanmak, 2. yaslanmak, dayanmak, 3. kalabalıklaşmak, birikmek, toplanmak, yığılmak, 5. ardına düşmek, izlemek” (V, s. 3940) anlamlarında kaydedilmiştir. Hacıhamdioğlu sözlüğüne *tirken-* fiili yerine *tirkelen-* “dizelenmek, arkaya arkaya ulanmak, bağlanmak” (AAE, s. 128) fiilini almıştır.

Boğazına tirkenmek: Boğazına durmak, yiyememek (AAE, s. 174).

topana: Türkçenin tarihî dönemlerinde bu kelimeyle ilgili herhangi bir veri tespit edilememiştir. Aşağıdaki deyimle alakalı olarak Derleme Sözlüğü’nde *topana* “bıçak” (V, s. 3965) kaydı mevcuttur. Alanya ağzlarında *topana* “büyük mutfak bıçağı” (AAE, s. 130) şeklinde kayıtlıdır. Bu anlamıyla Gazipaşa ağzlarında da yaygın olarak kullanılmaktadır.

Topana çekmek: Bıçak çekmek (AAE, s. 258).

toru: Kelime, aşağıdaki deyimdeki anlamıyla Eski Türkçe döneminde tespit edilememiştir. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *doruk~doru~toru~toruk* “1. tepe, zirve. 2. ağaç tepesindeki körpe filiz” (TTS, II, s. 1220); Türkiye Türkçesi ağzlarında ise *doru~toru* “1. yeni yetişen çam ağacı, fidan, tepe, en yüksek yer, uç” (DS, II, s. 1564) şeklinde tanımlanmıştır. Verilen bu anlamlar aşağıdaki deyimdeki anlamıyla ilişkilidir.

Toruyu depesinden sürümek: Çalıyı tepesinden sürümek, bu durumda dallar ters geldiği için hem sürmesi zor olur hem de toz yapar. Acemice iş yapmak, işin yöntemini bilmemek, çalıyı tepesinden sürümek (AAE, s. 258).

üğül-: Eski Türkçe *döneminde* tanımlanan *ükül-* “yığılmak, toplanmak (EDPT, s. 106) fiiliyle aynı olduğu düşünülmektedir. Bu kelime Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğü’nde bulunmamaktadır. *Üğül-* fiili için Alanya ağzlarında “yığılıp kalmak, düşüp çözülüp kalmak. Adam düştü ellelem galbi varmış, olduğu yere üğülüp galdı. Hareketsiz olarak yere yığılıp kaldı. Bu sene mahsul bol, gedeyler, ambarlar, her tarafa üğüldü galdı. Herifin evinde her yer zehre, pambuk ile üğülü” (AAE, s. 133) açıklaması yapılmıştır. Buradaki kayıta verilen örneklerden anlaşıldığına göre kelimenin iki farklı anlamı var veya iki farklı kelime eş sesli hâle gelmiştir. *Üğül-* fiili birinci cümlede *AAE’de* madde başında verilen anlamı karşılamaktadır. İkinci cümledeki anlam ise kelimenin Eski Türkçe dönemindekiyle yani “yığılmak, toplanmak” anlamıyla ilişkilidir. Aşağıdaki deyimdeki anlamı da “toplanmak, birikmek” şeklindedir.

Gan üğülmek: Çarpma vs.den dolayı vücudun bir bölgesine kan toplanmak (AAE, s. 199).

üzül-: *Üzül-* fiili, Eski Türkçe döneminde “1. kesilmek, 2. durdurulmak, son verilmek 3. kopmak, ayrılmak” (DTS, s. 668-669); Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *üzül-* “1. kopmak, koparılmak, kırılmak, kopup dağılmak, bozulmak, kesilmek, sökülme, uzaklaşmak, 2. alakayı kesmek, 3. iyileşmeye yüz tuttuğu hâlde yeniden hastalanmak” (TTS, VI, s. 4137-4141) anlamlarında tanımlanmıştır. Bu fiil, standart dilde “1. üzme işine konu olmak 2. üzüntü duymak, kaygılanmak” (TS, s. 2460) anlamlarında kullanılmaktadır. Ağzlarda ise *üzül-* “1. incelmek, yıpranmak, eskimek, kopacak duruma gelmek (kumaş vb. için), 2. hastalık yinelenmek, 3. yorulmak, ezilmek, 4. zayıflamak, 5. inme inmek, 6. hastalık yinelenmek, artmak.” (DS, VI, s. 4088) anlamlarında kaydedilmiştir. *Özeği üzülme* deyişi, *takati kesilmek* gibi düşünülürse *üzül-* fiilinin “kesilmek” anlamında kullanıldığı söylenebilir.

Özeği üzülme: Aşırı acıktan dolayı hâlsiz düşmek, takati kesilmek (AAE, s. 242).

yalantı: Bu kelime Derleme Sözlüğü'nde bulunmamaktadır. Alanya ağızlarında *yalantı* "az yiyecek, gevinti; az düşen miras" (AAE, s. 138) anlamıyla kaydedilmiştir. Bu anlam aşağıdaki deyimle ilişkilidir. Kelimenin kökü *yala-* fiilidir.

Yalantı vermek: Sus payı olarak karşdakine biraz yiyecek verip onu avutmak; küçük rüşvet vermek (AAE, 267).

yangı: Kelimenin aşağıdaki deyimdeki anlamı "yas, ağıt"tır. Bu anlamıyla tarihî dönemlerde tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında *yangı* kelimesi "ağıt" anlamında kullanılmaktadır (DS, VI, s. 4167). Kelimenin türediği *yan-* fiili Tarama Sözlüğü'nde "dert dökmek, şikâyetle bulunmak" (VI, s. 4291) anlamıyla mevcuttur. Ayrıca standart Türkçede de hâlâ kullanılmakta olan *türkü yakmak*, *ağıt yakmak* deyimlerindeki *yak-* fiili yine bu kelimeyle aynı köke dayanmaktadır.

Yas yangı çıkarmak: Ağlayıp, bağırıp çağırarak yas tutmak (AAE, s. 268).

yasır: Bu kelime Arapça *esir* "esir, tutsak" kelimesinin Anadolu ağızlarındaki fonetik varyantıdır. Kelime Derleme Sözlüğü'nde *yasır* "esir" (VI, s. 4195) şeklinde kayıtlıdır. Alanya ağızlarında *yasır* "esir, dayağı hak eden" (AAE, s. 140) anlamlarında mevcuttur. Bu açıklamadaki "dayağı hak eden" anlamı aşağıdaki deyimden hareketle verilmiştir. Çok dayak yiyen kişinin dayağa mahkûm olmuş, dayağa esir edilmiş gibi tasavvur edilerek deyimleştigi düşünülebilir.

Dayak yasırı: Dayağı hak eden, dayaklık kimse (AAE, s. 184).

yavuz: Bu kelime Eski Türkçe döneminde *yavız~yavuz* "kötü; ahlaken kötü, aksi, uğursuz vb." (EDPT, s. 881-882) anlamlarında kullanılmıştır. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde ise "1. fena, kötü. 2. sert, kızgın, keskin, güçlü, çetin, yaman, şiddetli. 3. fenalık" (TTS, VI, s. 4418) anlamlarını karşılamıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında da *yavuz* "1. iyi, güzel, iyi huylu, 2. yiğit, mert, 3. eli açık, 4. becerikli, çalışkan, 5. sert, keskin, yabanıl. 6. ısırgan (köpek için)" (DS, VI, s. 4210) şeklinde kaydedilmiştir. Eski Türkçe ile Türkiye Türkçesi ağızlarındaki anlamlar karşılaştırıldığında kelimenin anlam iyileşmesine uğradığı görülmektedir. Türkçe Sözlük'te *yavuz* kelimesinin anlamları "1. sıfat güçlü, çetin. 2. sıfat iyi, gürbüz, güzel. 3. (eskimiş) kötü, fena" şeklinde verilmiştir. Burada dikkat çekici bir şekilde üçüncü anlam eskicil anlama uygun olarak "kötü, fena" (s. 2553) olarak verilmiştir. Alanya yöresinden derlenen aşağıdaki deyimde *yavuz* kelimesi tarihî dönemlerdeki "kötü" anlamını korumaktadır.

Adını yavuz etmek: Adını kötüye çıkarmak, bir kişinin haberi olmadan o kişiyi kötülemek (AAE, s. 157).

yiğ: Bu kelime, Eski Türkçe dönemindeki *yıd* "koku, güzel koku" (DTS, s. 281) ile aynıdır. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde iyi~yiyi "koku" (TTS, C VI, s. 4620) şekillerinde kaydedilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise yiğ "koku" (DS, C VI, s. 4278) olarak kaydedilmiştir. Aşağıdaki deyimlerde de "koku" anlamında kullanılmıştır.

Yiğ seçmek: 1. Koku olarak kokulan cismin durumunu anlamak; (bilhassa tek tırnaklı hayvanlarda erkek için) dişinin sidiğini yerden koklayarak cinsel haz duymak, 2. (İnsanlarda) bir şeyin kokusunu alarak o şeyi bulmak, koklayarak yiyeceğe ulaşmak (AAE, s. 273).

yiğden: Bu kelime Eski Türkçe döneminde *yıdan* "koku yayan, pis kokulu" (DTS, s. 281) biçimiyle tanıklanmıştır. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde *yiğdin~iğdin~yiydün* "1. kokmuş, müetaffin, 2. fena kokulu bir ot" (TTS, VI, s. 4615-4616); Türkiye Türkçesi ağızlarında da *yiğden~yiğdin~yiğiden* "1. kötü koku, 2. bozulmuş, cılk, kokulu (yumurta)" (DS, VI, s. 4278) anlamlarında kaydedilmiştir. Hacıhamdioğlu bu

kelimeyi sözlüğüne almamıştır. Deyimin açıklamasından anlaşıldığı üzere Alanya ağzlarında “kötü koku” anlamını karşılamaktadır.

Yiğden etmek: Bir şeyin özelliğini bozarak yenmeyecek hâle getirmek, yiyeceği kokutarak yenemez duruma getirmek (AAE, s. 273).

Sonuç

Bu çalışmada, Tevfik Hacıhamdioğlu'nun *Alanya Ağzından Esintiler* adlı eserinde bulunan 1500 civarında deyim taranmıştır. Taramalar sonucunda, ilgili deyimlerin bünyesinde olup standart Türkçede kullanılmayan ya da anlam bakımından farklılık arz eden 65 kelime incelemeye alınmıştır. Söz konusu 65 kelimenin; 11 tanesinin Arapça (abdâl<abdâl, arasat<'arasât, beytambal<beytü'l-mâl, cüdam<cüdam, gasdan<kasden, hatap<katap, hulk<hulkûm, intizar<inkisâr, müne<binâ, müzmühal<muzmahil, yasır<esir), 4 tanesinin Farsça (barı<bârû, camadan<câmedân, diğdaban<dîdebân, münnet<bünyâd), 4 tanesinin ise Yunanca (gedey<katóyi, kefgi< kavkí, kösüre< ksüstra, püse<pissa) kökenli olduğu tespit edilmiştir. 7 kelimenin kökeniyle ilgili herhangi bir veri bulunamamıştır: *garsamba, gilbir, gongoy, loka, maçça, mırık, say*. Kelimelerin önemli bir kısmı Derleme Sözlüğü'nde bulunmaktadır. 10 kelimenin Derleme Sözlüğü'nde yer almadığı görülmüştür. Söz konusu kelimeler şunlardır: *Alağuş, antak, aratma, bulbudaklık, diğdaban, gilbir, gongoy, gulakdar, müne, singurt*. 2 kelimenin Derleme Sözlüğü'nde bulunmasına rağmen farklı bir anlamı olduğu görülmüştür: *Domuzlak, topana*. 2 kelime ise Derleme Sözlüğü'nde derleme yeri olarak sadece Alanya kaydıyla bulunmaktadır: *münnet, süpçük*. Tarihî dönemler için taranan eserlerde sadece 18 kelimenin tanığı bulunamamıştır: *Alağuş, antak, aratma, bulbudaklık, gilbir, gongoy, ırvasa, kefgi, kepiç, loka, maçça, mırık, püse, say, singurt, topana, yalantı, yangı*. Geriye kalan 47 kelime asli şekliyle ya da fonetik varyantıyla tarihî dönemlerde tanıklanmıştır. Özellikle 11 kelime doğrudan Eski Türkçe döneminde tanıklanmıştır: *Eğiş<iğes, humacı<abacı, iğle<iğle-, özek<özek, sorguç<sorkuç, sümük<sühük, üğül<üğül-, üzül<üzül-, yavuz<yavız, yiğ<yıd, yiğden<yıdan*. Dolayısıyla Alanya yöresinde kullanılan deyimlerin eskicil kelime açısından zengin olduğu söylenebilir.

Kısaltmalar

(AAE) Hacıhamdioğlu 2009; (EDPT) Clauson 1972; (DLT) Ercilasun-Akkoyunlu 2014; (DTS) Nasilov vd. 2016; (TS) *Türkçe Sözlük* 2019; (DS) *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*; (TTS) XIII. *Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*.

KAYNAKÇA

- Ahmet Vefik Paşa (2000). *Lehçe-i Osmânî*. (hzl. Prof. Dr. Recep Toparlı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYVERDİ, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. C. I-II-III. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- DEMİR, N. (1993). *Postverbien im Türkeitürkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- DEMİR, N. (1995). “Alanya Ağzlarının Araştırılması”. *Türk Dilleri Araştırmaları*. 5: 97-104.

- DEMİR, N. (1997). "Alanya Ağzlarında Şimdi'nin Varyantları". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. 1995: 99-114.
- DEMİR, N. (1999). "Alanya Ağzlarında Şimdiki Zaman Ekinin Varyantları". *İlmi Araştırmalar*. 7: 57-64.
- ERCİLASUN, A. B. - Z. AKKOYUNLU (2014). *Divânu Lugâti't-Türk Giriş- Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖNÜLLÜ, A. R. (1985). "Alanya Deyim ve Atasözlerinde Deve". *Türk Folkloru*. 72: 9-10.
- GÖNÜLLÜ, A. R. (1998). *Alanya Folklorundan Derlemeler*. Alanya: Derya Ofset.
- GÜRSOY NASKALİ, E. - M. DURANLI (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HACIHAMDİOĞLU, T. (1996). "Alanya Ağzında Kullanılan, Hayvanlardan İnsanlara Uyarlanan Sözlere Örnekler". *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri II*. Alanya: Alanya Belediyesi Yayınları: 423-425.
- HACIHAMDİOĞLU, T. (2009). *Alanya Ağzından Esintiler (Sözcükler-Deyimler-Dualar-Atasözleri)*. Alanya: Alanya Kültür ve Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları.
- KABA, O. (2017). *Alanya Yöresi Söz Varlığı*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- MERT, A. - F. N. KÜÇÜKBALLI (2022). "Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde Yer Alan Eş Gösterenli Sözcüklere Dair Notlar." *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*. VI/2: 798-810.
- MERT, A. (2019). *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesi ve Ağzlarına Uzanan Söz Varlığı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- NASILOV D. M. vd. (2016). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Astana: Gılım Baspası.
- ÖZGÜR, C. (2004). "Alanya Ağzı Üzerine Tespitler". *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*. Alanya: Alanya Belediyesi Yayınları: 407-418.
- SAKAOĞLU, S. (1996). "Alanya ve Konya Deyimleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme". *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri II*. Alanya: Alanya Belediyesi Yayınları: 23-25.
- ŞİMŞEK, Y. (2013). "Kan Kaşanmak" Deyimi Üzerine." *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8/1: 2539-2546.
- TIETZE, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. C. I-II-III-IV. (ed. Semih Tezcan). Ankara: TÜBA Yayınları.
- TIETZE, A. (2021). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. C. I. (ed. Nurettin Demir-Emine Yılmaz). Ankara: TÜBA Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (2009). C. I-II-III-IV-V-VI. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- WILKENS, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen / Eski Uygurcanın El Sözlüğü*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (1995). C. I-II-III-IV-V-VI-VII-VIII. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

<http://sozduk.manas.edu.kg/index.php> [Erişim Tarihi: 20.12.2022].

EXTENDED ABSTRACT

Idioms are stereotyped structures mostly of unknown origin and common product of the people. One can encounter old words that are forgotten today through them. They also contain words exclusive to dialects. In such cases, such words can be extracted by interlocutors. This study will look at idioms from Alanya, Turkey and draw attention to idioms that have fallen out of use local Turkish dialect, and do not exist in Standard Turkish either. In doing so, we have three objectives: 1. Find witnesses in the historical periods of Turkish 2. Identify their origins, 3. To determine whether they appear in other Turkish dialects.

In the analysis, we will look at idioms from Tevfik Hacıhamdioğlu's book *Alanya Ağzından Esintiler*. Hacıhamdioğlu documented Alanya dialects over forty years ago. He published his first compilations in the journal *Alanya Folkloru* in 1982. The article features words unique Alanya's dialects. The second issue (published in 1983) focuses on idioms from the region Alanya, plus new words. The third issue (1985), contains prayers, curses, proverbs, and even more words, and idioms. Alanya Culture, Art and Tourism Foundation republished his studies in 2009 under the title *Alanya Ağzından Esintiler (Sözcükler-Deyimler-Dualar-Atasözleri)*. This book contains around 1,500 idioms and around 700 proverbs. We will use that book as our reference point.

We have analysed some 65 words unique to Alanya dialect. Some of them appear in the *Türkçe Sözlük* under two headings, "folk dialect" and "obsolete." We will investigate whether the words hail from earlier periods of Turkish instead. To accomplish this, *Drevnetyurkskiy Slovar', An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, and *Dîvânu Lugâti't-Türk* were used for Old Turkish. *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* and *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* were used for Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish.; *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* was used for Modern Turkish. The words we have analysed are listed alphabetically, and complete with an idiom for context and a definition.

Of these 65 words, 11 hail from Arabic (abdâl<abdâl, arasat<'arasât, beytambal<beytü'l-mâl, jüdam<cudam, gasdan<kasden, hatap<katap, hulk<hulkûm, intizar<inkisâr, müne<binâ, müzmühal<muzmahil, yasır<esir), four from Persian (barı<bârû, camadan<câmedân, diğdaban<dîdebân, münnet<bünyâd), and four from Greek (gedey<katóyi, kefgi<kavkí, kösüre<ksüstra, püse<pissa). Seven words have no origin whatsoever: garsamba, gılbır, gongoy, loka, maçça, mırık, say. A significant portion of the words, however, do appear in the *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* –with the exception of ten: Alağuş, antak, aratma, bulbudaklık, diğdaban, gılbır, gongoy, gulakdar, müne, singurt. Two other words have changed in semantics: Domuzlak, topana. Two more are exclusive to Alanya: münnet, süpçük. Beyond the above, 18 words do not seem to have any historical roots: Alağuş, antak, aratma, bulbudaklık, gılbır, gongoy, ırvasa, kefgi, kepiç, loka, maçça, mırık, püse, say, singurt, topana, yalantı, yangı. The remaining 47 do, and appear in their original form or have changed phonologically somewhat. Of those, 11 directly hail from Old Turkic: Eğiş-<iğüş, humacı<abacı, iğle-<iğle-, özek<özek, sorguç<sorkıç, sümük<sünük, ügül-<ügül-, üzül-<üzül-, yavuz<yavız, yiğ<yıd, yiğden<yıdan. Our preliminary conclusion is that Alanya dialect is seemingly rich in obsolete words.